

ER MORAL FORNUFT ELLER FØLELSE?

To filosofier

Der findes to store teoretiske traditioner indenfor nyere moralfilosofi: Én, der opfatter det moralske som båret af fornuft og forpligtelse. Viljen må ifølge den indstille sig på det, fornuften indser er det bedste og rigtigste, hvis man vil opføre sig moralsk. Ifølge den anden opfattelse er moralske følelser det bærende, mens fornuftens rolle begrænser sig til at finde de bedste måder, hvorpå man kan sætte det igennem, som hjertet er fuldt af.

Især filosofen Immanuel Kant, der levede i slutningen af 1700-tallet, er kendt som repræsentant for den første retning. Det er en vigtig pointe for de fleste tilhængere af denne tradition, at det for fornuften er ligegyldigt, hvilket menneske den moralske forpligtelse er rettet imod. Man er næste for hvem som helst, der kan have status som menneske. Det afgørende for, om forpligtelsen gælder, er, om det andet menneske kan indgå som den ligestillede variabel, det tilfældige, ubekendte x, i den moralske regel, som fornuften indser, at mennesker bør overholde imellem sig, sammenfattet af Kant som det kategoriske imperativ: Handl således, at du vil din handlingsmaxime som almen lov. Altså om vedkommende tæller som menneske.

Det forholder sig ganske anderledes for de filosoffer, der anser de moralske følelser som det bærende. Moralske følelser er instinktbårne følelser, som vil ud over den individuelle interesse og har med fællesskabets trivsel at gøre. Det vil først og fremmest sige følelser som empati og indignation. Fornuften kan begrunde såvel moralske som umoralske valg. Derfor kan det ikke være den, der er moralens kilde. Det kan de moralske følelser derimod være. Vi har sådanne følelser, fordi evnen til at arbejde sammen er særlig afgørende for netop vores arts overlevelse. Vi har mange og ofte modstridende følelser i os. Men kun hvis vi vælger at handle i overensstemmelse med de følelser, der er moralske, træffer vi moralske valg. Så man kan kun føle sig moralsk forpligtet overfor dem, man har moralske følelser i forhold til. Næste for den anden bliver vi ved at leve os så meget ind i vedkommendes situation, at de moralske følelser vækkes i os.

Lidt historie

Denne opfattelse af det moralske er egentlig den ældste, og vel på mange måder også den mest direkte konsekvens af reformationens opgør med den katolske kirkes moralske formynderi: Moral blev en privat sag mellem individet og Vorherre. Og

Vorherres stemme var netop noget, man følte indeni sig selv, samvittighed. Så i ly af den katolske kirkes autoritetstab blev de individuelle moralske følelser i et vist omfang genoplivet. Og det fungerede i bondelandsbyernes fællesskaber, der stort set ikke rummede flere mennesker eller større arbejdsdeling end de jæger-samler-flokkede, hvor vore moralske instinkter blev formet. Når opfattelsen kom i krise op imod den industrielle revolutions tid, havde det at gøre med, at handelssamkvemmet voksede, ikke blot mellem by og land, men også mellem forskellige lande. Man blev involveret med en masse mennesker, som levede helt forskelligt fra én selv, og som man ret beset ikke havde mulighed for at nære moralske følelser i forhold til. Fornuften måtte træde til, hvor følelserne ikke rakte.

Og tilsyneladende havde fornuften succes med det. Den næsten eksplosive økonomiske optur, med dens mangedobling af befolkninger og beskæftigelser, som denne revolution satte i gang, efter at tiden omtrent havde stået stille i bøndernes landsbyer i titusind år, affødte en fremskridtstro og optimisme uden fortilfælde i menneskenes hoveder. Vi troede, at vi magtede at opnå fuldstændigt herredømme over naturen, og derfor også i ubegrænset omfang at omforme den i overensstemmelse med vore hensigter. Det mente vi netop, at vi magtede, fordi vi så os selv skabt som væsner med en fornuft, der evnede fuldstændigt at begribe verden og kalkulere med dens opførsel. Udstyret med sådan en universel fornuft var vi udviklingens guder. Og fordi vi var det, og fordi vores fornuft magtede at give os objektiv indsigt i, hvornår vore hensigter var gode, havde vi også retten til at sætte dem igennem. Vi havde, som det står i Bibelens skabelsesmyte, fået planterne og dyrene at herske over. Ja, ikke blot dem, men hele den verden, vi kendte, med dens levende og døde ressourcer.

Det moralske kollaps

Denne udviklingsoptimistiske tankegang kaldte man i mange år for oplysningsfilosofi, nu om dage kalder de fleste den vist for modernitet. I det tyvende århundredes første halvdel begyndte industrialiseringens bagsider imidlertid at blive synlige: teknologiske fiaskoer og begyndende økologiske mislyde viste, at vi ikke magter den fuldstændige naturbeherskelse, som vi havde forestillet os. Tværtimod, jo mere effektive vi bliver til at manipulere, desto voldsommere forstyrrer vore indgreb den orden og balance, som findes. Og hvad der skulle vise sig at være værre: Vi magter ikke engang at indrette os på de moralske regler, som vi ved hjælp af fornuften mener at opnå objektiv erkendelse af. Hvordan kan vi vide, om vi vil vores handlingsmaxime som almen lov, når vi ikke kan overskue selv vore mindste

handlinger ud i alle deres konsekvenser? Industrialiseringens bivirkninger havde ingen jo villet, men de var konsekvenser af, hvad beslutningstagerne faktisk havde villet. Moderniteten spillede fallit, og især kollapset på det moralske område blev en katastrofe uden fortilfælde.

Når det kom til dette moralske kollaps, har det at gøre med den moralske afstumpning, arbejdsdelingerne havde skabt. Vi føler for den anden, når vi kan sætte os i vedkommendes sted, bruge os selv som målestok for den andens lidelse. Men det menneske, hvis liv vi ikke kender, vil ofte gøre ting, vi ikke forstår, og så vil vi ikke evne at føle for vedkommende. Og én af den industrielle revolutions utilsigtede bivirkninger var netop den fremmedhed, den tiltagende arbejdsdeling skabte imellem os. Derfor kulminerede den industrielle revolution i et moralsk kollaps med to verdenskrige, holocaust og atombomber som resultat.

Spørgsmålet er, om den industrielle revolution overhovedet havde kunnet finde sted uden denne moralske afstumpning. Havde alle den såkaldte oprindelige akkumulations rædsler: deklassering af bønder, slavehandel og slaveproduktion, børne-mine-arbejdere osv., havde disse ting kunnet finde sted, hvis de økonomiske magthavere, der var ansvarlige for dem, havde erkendt sig selv som næster for deres ulykkelige ofre? Det er jeg meget i tvivl om, at de havde. Men de mellemmenneskelige afstande var efterhånden så store, at det lod sig gøre at fortrænge erkendelsen. Ikke mindst skotten Adam Smiths tese om den usynlige hånd hjalp denne fortrængningsproces på vej: Det var moralsk ok at agere afstumpet og egoistisk, når dette på lidt længere sigt igangsatte den industrielle revolutions økonomiske optur, der jo efter nogle hårde årtier faktisk kom til at dryppe på alle samfundets klasser.

Så når moderniteten udviklede så stærk en tro på, at fornuft og rationalitet magtede at tage over, hvor følelser og samvittighed tilsyneladende ikke længere rakte, skyldtes det kun indtrykket fra de fremskridt, industrialiseringen for en periode skabte. Men fornuften har ingen moralsk retning og kan tjene såvel den afstumpede egoisme som den altruistiske samfundsopofrelse. Så ret beset var den industrielle revolution moralsk blind. Derfor havde den ingen stopklodser imod det føromtalt moralske kollaps, som kom, da opturen nåede sine grænser, og skulle komme til at fylde hele det tyvende århundredes første halvdel med menneskeskabte rædsler.

Hvad nu?

Men hvad så nu? Lærte vi af kollapset? Jeg er bange for, at vi ikke gjorde. Den anden verdenskrig sluttede ikke med en moralsk genrejsning, men med det frygtens jerngreb, vi kalder den kolde krig. Et jerngreb, hvor ikke engang samtalen mellem dens forskellige lejre var mulig. Og da denne kolde krig sluttede med den ene parts kvælning, indtraf en ny industriel revolution, it-revolutionen, med en ny eksplosion af arbejdsdelinger, og endnu mere fremmedhed mellem mennesker. Ret beset er vores tilstand endnu mere moralsk skrøbelig, end den var for godt hundrede år siden, da det store kollaps indledtes. På grund af verdenshandel og globalisering er vi godt nok blevet afhængige af hinanden i større omfang end nogensinde før i historien. Men samtidig er vores følelsesmæssige forståelse for alle dem, vi er involverede med, vel mindre, end den har været nogensinde i noget tidligere historisk fællesskab. Vi har fået it-revolution med større magt til at manipulere vore omgivelser i overensstemmelse med vore behov og ønsker, end mennesker nogensinde før har haft, og vi har fået sociale medier, der i hvert fald i princippet gør det muligt for os at koordinere vore viljer til fælles handlinger i hidtil uset grad. Men har det gjort os mindre fremmede for hinanden? Nej. For den mellem menneskelige fremmedhed, der gør det umuligt for os at føle os som næster for den anden, er vokset lige så meget, som arbejdsdelingen er vokset. I dag tilrettelægges verdens økonomiske og teknologiske udvikling af mennesker, der ikke engang aner, hvordan deres beslutninger påvirker de menneskers liv, de involverer. Disse tilrettelæggende mennesker lader sig styre af helt andre hensyn. Og selv om vi fylder os selv med information, lukker vi os inde i vore egne bobler med informationer, der bekræfter, hvad vi mener i forvejen. For vore moralske følelser sover i forhold til den verden, informationerne handler om. Vi er nødt til at finde veje til at vække dem igen. Perspektivet på den nuværende udvikling er hvad jeg i min bog "Samfundets Cement" har kaldt "den sociale varmedød", en tilstand, hvor ingen længere evner at føle noget for nogen, og alle derfor er i stand til at udvise skrupelløs adfærd overfor hvem som helst. Reelt befinder vi os på endnu tyndere moralsk is, end man gjorde for hundrede år siden, da det første store moralske kollaps udløstes. Men ser vi det, mens vi diskuterer burkaer og håndtryk?

Kjeld Stenum

Bogen "Samfundets Cement" udkom 1.oktober på forlaget Books on Demand